

Orfoqrafiyada iki y-dan biri

Dilimizdə müşahidə edilən bütün dil hadisələrinin tənzimlənməsinə imkan yaradan qrammatik qanunvericilik hazırlanmalıdır

Əvvəli ötən sayımızda

Bu mənada bizim diqqət mərkəzinə çəkdiyimiz əsas məsələ qoşa y samiti ilə yazılan sözlərin artıq tək y səsi ilə tələffüz edilməsi faktından ibarətdir. Müşahidələr göstərir ki, Azərbaycan dilində - **iyyyət** şəkilçisi ilə yazılan sözlərin mütləq əksəriyyətinin artıq bir y ilə tələffüz olunduğu nəzərə çarpmaqdadır. Belə ki, ədəbiyyat sözü "Orfoqrafiya lüğəti"ndə qoşa y ilə "**ədəbiyyat**" şəklində yazılsa da, tələffüzdə artıq bir y ilə "**ədəbiyat**" deyilir. Maliyyə kimi bir y ilə tələffüz olunmasına baxmayaraq, hələ də bu qəbildən olan sözlər iki yanaşı y ilə yazılır. Fikrimizcə, bu prosesin baş verməsi, yəni y səslərindən birinin düşməsi Azərbaycan dilinin daxili enerjisinə uyğun olaraq aşu bildiyi mühüm bir məqamdır. Göründüyü kimi, dilimiz tələffüz etibarilə daha da asanlaşmağa doğru gedir, yazımız isə hələ də keçmiş qaydalara əsaslanır. Ona görə də indiki şəraitdə qoşa y ilə yazılan sözlərin orfoqrafiyasına yenidən baxmağa xüsusi ehtiyac vardır. Çünki yanaşı iki y ilə yazılan sözlərdən tələffüz prosesində eyni səsdən biri artıq düşmüşdür. Ona görə də bu qəbildən olan sözlərin Azərbaycan dilinin qanunlarına uyğunlaşdırılması gələcək üçün aktual məsələlərdəndir. Xüsusilə ümumxalq danışığı dilində daha çox işlənən **ədəbiyyat, mədəniyyət, ziddiyyət, xasiyyət, əhəmiyyət, əziyyət, şəxsiyyət, milliyət, xasiyyətnamə, hakimiyyət, muxtariyyət, kəşfiyyət, keyfiyyət, ünsiyyət, əməliyyat, riyaziyyat, nəşriyyat, mənsubiyyət, nailiyyət, əksəriyyət, ictimaiyyət** tipli sözlərin yazılışında qoşa y səsinin orfoepiyasında artıq y səslərindən birinin işlənməməsi, y-nin tək, ayrıca səslənməsi dilçilərimizi, orfoqrafiya qaydalarını yenidən hazırlayan alimlərimizi düşündürməlidir. İndiki mərhələdə qoşa samitlərin yanaşı işlənməsi, xüsusən iki y ilə yazılan sözlərin eyni adlı tək samitlə tələffüz edilməsi "Orfoqrafiya lüğəti"nə müəyyən düzəlişlərin edilməsi zərurətini meydana çıxarır. Bunu hazırda dilimizdə aktiv olan aşağıdakı sözlərin yazılışında və tələffüzündəki fərqlərlə daha aydın surətdə izləmək mümkündür:

Mənəviyyət, eyniyyət, ezamiyyət, əməliyyat, ətriyyət, məmnuniyyət, məzuniyyət, insaniyyət, ünsiyyət, bəşəriyyət, məcburiyyət, cahiliyyət, ictimaiyyət, cümhuriyyət, cinsiyyət, davamiyyət, müdiriyyət, məhdudiyət, hakimiyyət, məhkumiyət, məhrəmiyyət, hürriyyət, hissiyyət, həssa-siyyət, xüsusiyyət, muxtariyyət, mükəlləfiyyət, külliyyət, əksəriyyət, kəşfiyyət, keyfiyyət, qabiliyyət, məğlubiyyət, istiqlalilik, iqtisadiyyət, qövmiyyət, qeydiyyət, maddiyyət, mədəniyyət, mülkiyyət, məmnuniyyət, mənsubiyyət, nisbiyyət, nəşriyyət, nailiyyət, rəsmiyyət, riyaziyyət, məsuliyyət, səlahiyyət, islamiyyət, məşğuliyyət, şəxsiyyət, məşrutiyət, təbiyyət, mövcudiyət, müvəffəqiyyət, vəsiyyət, vəsiyyətnamə, irsiyyət, vəziyyət, ziddiyyət və s.

Hazırkı şəraitdə yuxarıda qeyd etdiyimiz tipli sözlərin yazılışını da tələffüzlə eyniləşdirmək üçün iki y samitindən birini atmağın zamanı çatmışdır. Tələf-

füzde qoşa y samitlərindən biri qaldığı üçün yazıda hər ikisini saxlamağa ehtiyac yoxdur. Qoşa yazılan iki y səsinin birinin atılması sözün mənasını dəyişmir, sadəcə olaraq, tələffüz normalarına uyğunlaşdırır. Yanaşı gələn y səslərindən birinin ixtisarı Azərbaycan dilində kiçik də olsa, yazıda sadələşməyə doğru bir addımdır. Hesab edirəm ki, qoşa y səslərindən tək y samiti ilə deyilən və yazılan sözlərə keçid Azərbaycan dilinin özünün daxili enerjisi hesabına etdiyi islahatdır. Yazıda qoşa y-dan tək y səsinə keçid alınma sözlərin Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılmasının daha dərinləşməsi hadisəsi kimi də əhəmiyyətlidir. Dildə, danışıda gedən islahat dilçilik elmindən kənar qala bilməz. Və onu da düşünürəm ki, qoşa y səsi ilə yazılan sözlərdə həmin səslərdən birinin danışığı dilindən çıxması Azərbaycan dilinin müasir mənzərəsində baş verən yeganə hadisə deyildir. Belə oxşar elementləri digər qəbildən olan sözlərin tələffüzü ilə yazılışı ara-

1. *Qoşa y səslərindən birinin tələffüzdən çıxdığı sözlər.*

Məsələn: **maliyyə** (maliyə), **ədliyyə** (ədliyə), **səhiyyə** (səhiyə), **təhliyyə** (təhliyə), **hədiyyə** (hədiyyə) və sair. Bu tip sözlərdə qoşa y - səslərindən biri artıq tələffüz edilmir. Bu sözlərdə tək y ilə tələffüz oturaqlıq qazandığı üçün ikinci y səsi artıq görünür və ya tələffüzü ağırlaşdırır. Ona görə də həmin sözlərin orfoqrafiyasına düzəliş etmək, sözləri tək y ilə yazmaq qaçılmazdır.

2. *Hələ də qoşa y samitlərindən hər ikisinin tələffüzə saxlanıldığı sözlər.*

Belə sözlərdə yanaşı gələn hər iki y səsi tələffüz zamanı eyni səviyyədə olmasa da, işlənilir. Lakin həmin sözlərdə qoşa y səslərindən birincisinin daha dərin, ağırlıqlı, ikincisinin isə bir qədər yumşaq, daha tez bitən, nisbətən zəif şəkildə tələffüz edildiyi müşahidə olunur. Məsələn **səviyyə**, **səciyyə**, **bələdiyyə**, **tədiyyə** kimi sözlərdə dil sanki hələ tək y ilə düzələn sözlə mənəni ifadə etməyə tam alışmamışdır. Yanaşı, qoşa işlənmələrinə baxmayaraq, onların arasında incə bir fərq vardır. "**Səviyyə**" sözündə birinci y səsi ilə müqayisədə ikinci y səsi çox zəif səslənir. Sanki əvvəlki y səsi sonrakı ekiz samiti sıxışdırmağa başlamışdır. Lakin orfoqrafiya lüğətində "**səviyyə**" sözündə hələ ki, qoşa y - lardan hər ikisi mövcuddur. Hətta adama elə gəlir ki, bu sözlər tək y səsi ilə ifadə olunarkən qoşa y səsi ilə olduğu səviyyədə mənəni dolğun ifadə edə bilmir. Prosesin bundan sonrakı inkişafını da zaman və dilin özü diqtə edəcəkdir. Ya dil "**səviyyə**", "**səciyyə**" kimi sözləri tək y səsi ilə tələffüz etməyə alışacaq, ya da bu tip sözlər həmin mənəni ifadə edən başqa bir sözlə əvəz olunacaqdır. Artıq birinci halın baş verməsinə dair fonetik prosesin cizgiləri aşkar görünməkdədir. Məsələn, "**səviyyə**" sözü ilə eyni məxrəcdə tələffüz edilən "**qəziyyə**" sözündə ikinci y səsi funksionallığını itirmək üzrədir, yaxud da itirmişdir. Dilimiz qoşa y səsi ilə deyilən və yazılan "**qəziyyə**" sözünü tək y səsi ilə daha rahat tələffüz edir. Xüsusən "**hal-qəziyyə**" ifadəsində ikinci y səsi tələffüz edilməyəcək qədər nazılmışdır. Dəqiq müşahidə aparılırsa, müasir dövrdə birinci halın üstünlük təşkil etdiyini, yəni "**səviyyə**", "**tədiyyə**" kimi sözlərdə qoşa y samitlərindən ikincisinin zəiflədiyini, sıradan çıxmaqda olduğu qənaətinə gəlmək mümkündür. "**Bələdiyyə**" sözü də "**bələdiyyə**" formatında işləndikdə heç bir natamamlıq yaranmır. Ona görə hazırkı vəziyyətdə bu halın, ikinci y səsinin zəifləməsinin, əriyib itməsinin dərinləşməyə, genişlənməyə doğru bir proses olduğu müşahidə edilir. Hiss olunur ki, dil özü daxili enerjisi ilə ikinci y səsinin aradan çıxarmaq üzrədir. Azərbaycan dilində ən müxtəlif sözlərdə bərabərhüquqlu qoşa y səslərindən təkhakimiyyətli y səsi uğrunda mübarizə başlanmışdır. Gec-tez bu tip sözlərdə də birinci y səsi hər ikisinin yükünü daşımaq gücündə olduğunu göstərə biləcəkdir. Və dilin daxilində gedən bu mübarizə nəticə etibarilə rahatlığa, sadələşməyə, uyğunlaşmağa xidmət edir.

Eyni zamanda, "**qəziyyə**" sözünün artıq dövriyyədən çıxaraq başqa sözlə

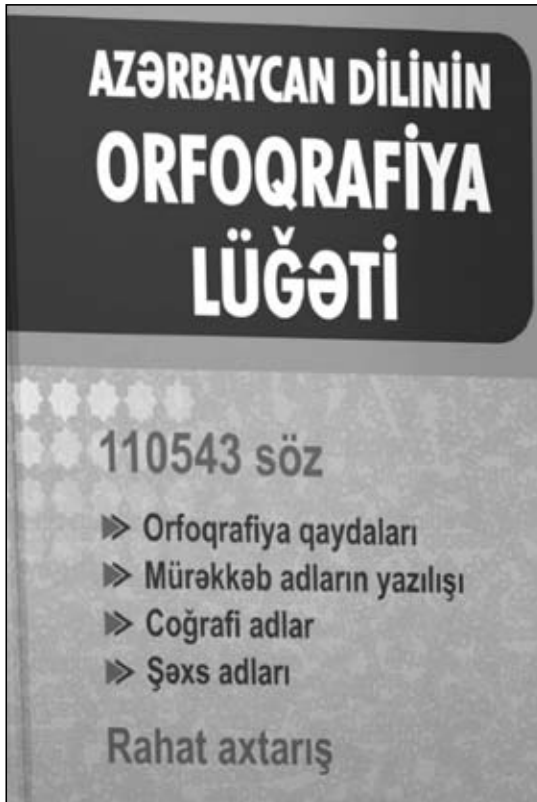
İsa Həbibbəyli
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti,
Milli Məclisin deputatı,
Terminologiya Komissiyasının üzvü,
akademik

əvəz edilməkdə olduğunu da göstərmək olar. Diqqət yetirsək, indi "**qəziyyə**" sözünün mənasını "**məsələ**", "**əhvalat**", "**əhval**" sözləri də xeyli dərəcədə əvəz edə bilər. Düşünürük ki, tək y səsi ilə deyilən "**qəziyyə**" kəlməsi artıq arxaikləşmişdir. Azərbaycan dilindəki "**təziyyə**" sözü də eynilə "qəziyyə" sözünün təleyini yaşayır. Yeri gəlmişkən, deyək ki, yuxarıdakı "Eyni zamanda" sözləri ilə başlayan cümlədə işlətdiyimiz "**dövriyyə**" sözündəki ikinci y səsi də aktiv funksional deyildir. Xüsusən "**dövriyyə**" sözü şəkli qəbul edilmiş işlədikdə ikinci y səsi demək olar ki, tələffüz edilmir. Məsələn: **dövriyyə**, **dövriyyəsi**... və sair kimi sözlərdə indi bizim yazdığımız şəkildə ikinci y səsinə (hərfinə) ehtiyac duyulmur. Uzun zaman qoşa y samiti ilə yazılan **təhkiyyə**, **tövsiyyə** sözlərinin artıq "Orfoqrafiya lüğəti"ndə tək y ilə yazılması y səsdüşməsi hadisəsinin nəticəsində baş vermişdir.

Bütün bunlara görə, qoşa y səslərindən birinin tam şəkildə tələffüzdən çıxdığı **maliyyə**, **səhiyyə**, **ədliyyə**, **dövriyyə** kimi sözləri yeni "Orfoqrafiya lüğəti"ndə tələffüz etmədən tək y samiti ilə yazmaq lazımdır. Bu isə öz növbəsində həmin sözlərlə ifadə olunan nazirlik və idarələrin adlarının yazılışında da uyğun dəyişikliklərin edilməsi zərurətini ortaya çıxarır.

Bundan başqa, ikinci tərəfi xeyli dərəcədə zəifləsə də, bu gün dilimizdə qoşa y səsi ilə tələffüz edilən və buna görə də yanaşı iki y samiti ilə yazılan "**səviyyə**", "**səciyyə**", "**bələdiyyə**", "**təziyyə**", "**dövriyyə**" kimi sözləri də hər hansı bir şəkildə olur-olsun, bundan sonrakı növbəti orfoqrafiya lüğəti zamanına qədər indi olduğu kimi, yeni qoşa y səsi ilə saxlamaq mümkün olmayacaqdır. Artıq dil öz işini görməkdədir və geri qayıdışa ümid yoxdur. Düşünürəm ki, baş verməkdə olan, öz təbii axını ilə irəli gedən bu prosesin ləb-üldüyünü nəzərə alıb, bu dəfə dili qabaqlamaq, hazırlanmaqda olan "Orfoqrafiya lüğəti"ndə o sözlərdə də tək y ilə yazılışı təsbit etmək olar. Fikrimcə, belə bir addım tək y səsinə doğru gedən təbii prosesi bir qədər də sürətləndirə bilər.

Davamı növbəti sayımızda

sında da görmək mümkündür.

Azərbaycan dilində qoşa y səsi ilə yazılan sözlərin mütləq əksəriyyəti alınma sözlərdən ibarətdir. Və məlum olduğu kimi, dilimizdə qoşa y samiti ilə yaranan sözlərin heç də hamısı yox, böyük bir qismi, əslində çoxu **-iyyyət** şəkilçisi ilə yazılır. Bir daha o qənaətdəyik ki, yanaşı iki y samiti ilə yazılan və **-iyyyət** şəkilçisi ilə düzələn sözlərdə tələffüzün çıxardığı hökmü nəzərə alaraq, tək y-ya keçmək zəruridir.

Bununla belə, Azərbaycan dilində qoşa y samiti ilə yazılan sözlərin heç də hamısının -iyyyət şəkilçisi ilə əmələ gələn sözlərdən ibarət olmadığını nəzərə alaraq, eyni fonetik tərkibə malik digər sözlərin də yazılış qaydalarına yenidən baxmağa ehtiyac vardır.

Məlumdur ki, Azərbaycan dilində qoşa y samiti ilə yazılan maliyyə, ədliyyə, səhiyyə... tipli sözlər də mövcuddur. Fikrimizcə, həmin qəbildən olan sözləri qoşa y samitinə münasibətdə aşağıdakı kimi 2 qrupa ayırmaq olar: